

УДК 811.161.2'373:821,161.2.09

Т.Л. ХОМИЧ, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови і літератури
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013
E-mail: chnpu@chnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4557-3174>

ПОЕТИЧНИЙ ЛЕКСИКОН ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

Рецензія на книгу: Баран Іван. «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок». Словник мови поезій Василя Симоненка

Чернігів: Десна Поліграф, 2022. 924 с. ISBN 978-617-8020-73-6

Укладання будь-якої лексикографічної праці апріорі вимагає від автора надзусиль, багатьох років титанічної роботи. «Словник мови поезій Василя Симоненка» Івана Мироновича Барана — це знаковий науковий витвір у сучасній українській лексикографії, який містить 5071 словникову статтю й репрезентує 24 647 слововживань. Рецензовану працю молодий науковець укладав упродовж шістьох років, допоміжним підґрунтям такого доробку слугували лінгвостилістичні дослідження автора, зокрема: наукова розвідка «Прикметникова парадигма в поетичній творчості Василя Симоненка» [Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт з природничих, технічних та гуманітарних наук (м. Умань, 2018)], яку відзначено дипломом другого ступеня; магістерський проект «Поетичне мовлення Василя Симоненка: морфологічний аспект»; низка статей, а також попередня лексикографічна праця «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок...» (2018)¹.

¹ Баран І.М., Хомич Т.Л. (уклад.). (2018). *«Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок...» (Словник прикметників поетичної мови Василя Симоненка)*. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка.

Цитування: Хомич Т.Л. (2023). Поетичний лексикон Василя Симоненка [Рецензія на книгу: Баран Іван. «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок». *Словник мови поезій Василя Симоненка*]. *Українська мова*, 1(85), 133–139.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

Створити словник поетичного мовлення Василя Андрійовича Симоненка укладачеві вдалося завдяки тонкому сприйманню мови, лексикограф має досвід поетичного мовотворення, зокрема: збірки «Іванкові пересмішки» (Косів, 2001); «Казочки для тата» (Косів, 2002); «Нові казочки для тата» (Косів, 2003); «Ранок барвінковий» (Київ, 2004); «Час на терезах» (Косів, 2005); «Мить — як вічність» (Чернігів, 2015); «Татуювання паперу» (Чернігів, 2017); «Селекція літер» (Чернігів, 2019).

Сьогодні українське суспільство перебуває у скрутному становищі. У той час, коли українська мова, як основний ідентифікатор національної культури, «є засобом оборони проти російського загарблення» (с. 167)², маємо всіма силами плекати наш скарб, відновлювати його.

Загальновідомо, що сучасний стан будь-якої мови є результатом усіх попередніх етапів її розвитку. У складний період радянської епохи феномен українського шістдесятництва породив плеяду справжніх митців, які намагалися відроджувати національну культуру: захищали рідну мову, популяризували літературу та мистецтво, наукові надбання, прагнули відмовитися від нав'язаних ідеологічних штампів. В українській лінгвістиці можна спостерігати активізацію уваги до вивчення мовної тканини творів поетів-шістдесятників, наявні дослідження особливостей авторських поетичних ідіолектів [напр.: Сікорська З.С., Глуховцева К.Д., Горошкіна О.М. Поетичне слово Василя Симоненка: Словникові матеріали (1995)], однак бракує цілісних досліджень із вичерпною характеристикою ідіостилю. Творчість Василя Андрійовича Симоненка, якого О.Т. Гончар назвав «витязем нової української поезії», є одним із найцінніших надбань української літератури другої половини ХХ сторіччя.

Питання ідіолекту В.А. Симоненка наразі є малодослідженим явищем в українському мовознавстві. Проблеми, яких торкається митець, розв'язано відповідно до параметральних характеристик ментальності українця, його душевного строю. Попри значний вплив творчості поета-шістдесятника на українську літературу другої половини ХХ ст., кількість розвідок, які мають на меті створення комплексної картини мови поезій письменника, украй незначна. Назвемо деякі з них: Горнятко-Шумилович А.Й., Космеда Т.А. *Феномен креативності Василя Симоненка: літературознавчий та лінгвістичний аспекти* (2016); Масловська Т.О. *Концептосфера ідіостилю Василя Симоненка* (2016); Тарнашинська Л.Б. *«Поетика поривань» як естетична норма: Василь Симоненко. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління* (Історико-літературний та поетикальний аспекти) (2010); Шевчук В.О. *Поет складної простоти* (Слово про В. Симоненка) (1985) та ін.

Переконані, що першим кроком до розв'язання зазначених актуальних лінгвістичних проблем став «Словник мови поезій Василя Симо-

² Хомич Т. (2018). Реалізація мовної норми в мовленнєвому українському дискурсі другої половини ХХ ст. (На матеріалі «Листів до Олесея Гончара»). *Феномен Олесея Гончара в духовному просторі українства: Збірник наукових статей* (с. 166—178). Полтава: ПНПУ.

ненка». Уважаємо, що авторська лексикографія і лінгвостилістика нагально потребують словників мови Ліни Костенко, Івана Драча, Бориса Олійника, Євгена Гуцала, Володимира Дрозда та інших шістдесятників. Лише такі надбання дадуть змогу ґрунтовно презентувати мовний стиль епохи, «визначати характер і ступінь впливу письменника на літературну мову, на процес її розвитку» (с. 134)³.

Наголошуємо на тому, що аналізований словник постав у контексті кандидатської дисертації «Лексико-фразеологічні константи й домінанти ідіолекту В. Симоненка: емотивно-аксіологічні виміри». Абсолютно логічним вважаємо те, що вивчення ідіостилю будь-якого письменника на високому рівні можливе лише на основі словника мови автора. Адже це мотивуватиме охоплення мегатексту мовної особистості й потенційно спродукує точність наукових висновків: «Не сприяє повноті й глибини дослідження ідіолекту незадовільний стан авторської лексикографії; адже відсутність словника мови письменника унеможливує докладне моделювання його ідіолекту, як і з'ясування його індивідуальних мовних осягнень у їх відношенні до узусу, норми літературної мови» (с. 16)⁴. Науковий аналіз словника поетичної мови дасть змогу лінгвостилістиці поглибити знання про мову української літератури другої половини ХХ ст. та простежити особливості новотворення, символотворення, метафорики в лексиці поетичних творів Василя Андрійовича Симоненка, виокремити найхарактерніші риси ідіостилю автора зокрема та особливості поетичної лексики української літератури другої половини ХХ ст. загалом.

Рецензований словник презентує розлогість добору досліджуваних поезій В.А. Симоненка. Хоч перед автором і постала проблема ненаявності повного зібрання творів поета-шістдесятника, проте І.М. Баранові вдалося розв'язати її: дослідник зібрав усі наявні сьогодні збірки поетичної творчості В.А. Симоненка й наскрізно проаналізував кожну лексему й кожне слововживання. Так, джерелами словника стали: Симоненко В.А. *Ти знаєш, що ти — людина: Вірші, сонети, поеми, казки, байки*. Київ, 2005; Симоненко В.А. *Берег чекань*. Київ, 1973; Симоненко В.А. *Земне тяжіння. Вірші*. Київ, 1964; Симоненко В.А. *Подорож у Країну Навпаки*. Київ, 1993; Симоненко В.А. *Поезії*. Київ, 1966; Симоненко В.А. *Тиша і грім*. Київ, 1962; Симоненко В.А. *Цар Плаксії і Лоскотон. Казка*. Київ, 1982; Симоненко В.А. *Я кличу вас у відчай не гнуться*. Київ, 2003.

Неабияке практичне значення «Словника мови поезій Василя Симоненка» вбачаємо в тому, що лексикограф майстерно поєднав кілька типів словників в одному. За своєю структурою аналізована праця є *лексиконом*, бо презентує всебічну характеристику слова: значення, грама-

³ Сологуб Н. (2007). Словник мови письменників. *Лінгвістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко* (с. 133—138). Київ.

⁴ Гриценко П. (2007). Ідіолект і текст. *Лінгвістика: об'єкт — стиль, мета — оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко* (с. 13—43). Київ.

тичні властивості, ілюстративні приклади. Наведемо кілька незначних за обсягом словникових статей: **БАВИТИ** (1 вживання), влю, виш; мн. бавлять; недок., дієслово перех. Забавляти, няньчити, доглядати (дітей). // Розважати чим-небудь (дорослих). *Не цяцьками — ракетами бавимо./ А життя не вертає назад —/ Син ітимає з очима кривавими/ Крізь гарячий атомний чад* (Кирпатий барометр) (с. 13); **ГВАЛТ**, у, чол., розм. (2 вживання), іменник. Сильний крик, галас. *Усе, що вони недоміряли/ У чорному гвалті боїв./ Хай клетотом і зав'язами/ Ввірветься в думки мої!* (Я чую у ночі осінні). *Нічого собі родоводи!/ Та киньте свій гвалт і крик:/ Я із древнішого роду./ Бо я — полтавський мужик* (Мій родовід) (с. 167); **КІМНАТА**, и, жін. (4 вживання), іменник. Відокремлена стінами або перегородками частина будинку, квартири для проживання в ній; хата (у 2 знач.), покій. *Слів таких і треба небагато./ Та вони, як весняні пісні./ Принесли в гуртожиток в кімнату/ Теплі-теплі спогади мені (Лист).* *Сірник малий в руках у господині/ В кімнаті темній спалахне на мить —/ Хитне на стінах чудернацькі тіні./ Щоб потім вмерти й більше не ожить* (Комета і сірник). *Мені здавалась пошлою й бридкою/ Бравада напускна безвусих юнаків./ Що вечорами, пригасивши світло./ Несли в кімнатах плітки еротичні./ Розповідали про сумнівні вчинки/ І смакували голосно й цинічно/ Свої любовні втіхи й насолоди* (Мені здавалась пошлою й бридкою). *В кімнаті тхнули прілі сигарети./ І різав носа неприємний дух* (Мені здавалась пошлою й бридкою) (с. 342); **САМОВІЛЬНО** (1 вживання), прислівник. Присл. до самовільний. *Він ладен з себе шкуру здерти./ Аби як-небудь виправити зло:/ Посмів нещасний самовільно вмерти./ А помирать — вказівки не було* (Мандрівка по цвинтарю) (с. 681); **ЦЕБЕНІТИ** (**ЦАБЕНІТИ**), нить, недок., розм. (1 вживання), дієслово. Бити сильним струменем, з силою виливатися, литися (перев. про кров з рани). *І я дививсь на них незрозуміло./ В зіницях метушилися зірки./ І кров моя червоно цабеніла/ У банку із рожевої руки* (Кирпатий барометр) (с. 859).

Видання «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок» можна вважати **конкордансом**, адже у словникові подано до кожного реєстрового слова всі контексти його вживання, у такий спосіб окресливши лексичну дистрибуцію заголовкового слова. Наприклад, **УСМІШКА**, и, жін. (9 уживань), іменник. Особливий порух м'язами обличчя (губ, очей), який виражає схильність до сміху. // перев. чоґо. Цей порух як вираження чоґо-небудь. *Усмішка твоя — єдина./ Мука твоя — єдина./ Очі твої — одні* (Ти знаєш, що ти — людина?). *Бо ти на землі — людина./ І хочеш того чи ні —/ Усмішка твоя — єдина./ Мука твоя — єдина./ Очі твої — одні* (Ти знаєш, що ти — людина?). *Бо не змок ще убивчий порох/ Од потоків дитячих сліз —/ Через трупи надій бадьорих/ Твій одвічний і підлий ворог/ До усмішки твоєї ліз* (Кирпатий барометр). *Скромне плаття, хустка білосніжна./ Погляд не-сміливий та ясний./ Ледь замітна сонячна усмішка/ На лиці, як вогник весняний* (Перشوкурсниця). *І стеле день ясний мені ясну дорогу./ І в душу ле тепло усмішка Ілліча* (Прокляття). *Усе вона, люта, зжерла —/ від усмішок до пісень* (Прокляття). *Слова ясні, лише мені відомі./ У бурмотіння скучне*

переллю,/ Своєю усмішку у холодній втомі/ Бездумно, безголово утоплю (Не вір мені). *І я не знав: ти плакати готова,/ Ти аж тремтіла, щоб мене побить/ За усмішку і за пусті розмови, —/ Я був школяр, хіба ж я вмів любити!* (Компаньйонка). *І хай чужа усмішка в ту хвилину,/ Кому сьогодні щастя розцвіло,/ Не здасться вам тупим ударом в спину/ І не пробудить в серці зло* (Ви плачете? У вас, напевне, горе) (с. 830); **УКРАЇНА**, и, жін. (15 уживань), іменник. Держава, розташована в Східній та частково в Центральній Європі, у південно-західній частині Східноєвропейської рівнини. *Україно! Доки жити буду,/ Доти відкриватиму тебе* (Гей, нові Колумби, Магеллани). *Україно! Ти для мене диво!/ І нехай пливе за роком рік,/ Буду, мамо, горда і вродлива,/ З тебе дивуватися повік...* (Задивляюся у твої зіниці). *Україно, ти моя молитва,/ Ти моя розпука вікова.../ Гримотить над світом люта битва/ За твоє життя, твої права* (Задивляюся у твої зіниці). *І якщо впадеш ти на чужому полі,/ Прийдуть з України верби і тополі* (Лебеді материнства). *Ні, не вмерла Україна!* (Ні, не вмерла Україна!). *Де ви йшли — там пустка і руїна,/ І трупи не вміщалися до ям, —/ Плювала кров'ю «ненька Україна»/ У морди вам і вашим хазяям* (Ні, не вмерла Україна!). *Ви будете тинятись по чужинах,/ Аж доки дідько всіх не забере,/ Бо знайте — ще не вмерла Україна/ І не умре!* (Ні, не вмерла Україна!). *Україні* (Україні). *Як хороше у нас на Україні,/ Де пісня нив чарівна та лунка,/ І шепіт верб, і поклики гудка/ Злились навек в мелодії єдиній* (Верба). *Україно! Тебе я терпіти не можу,/ Я тебе ненавиджу чуттями всіма,/ Коли ти примітивна й на лубок похожа,/ Коли думки на лобі у тебе нема* (В букварях ти наряджена і заспідничена). *Україно, мовчи! Україно, затихни!/ Не така ти багата, щоб тратить слова* (В букварях ти наряджена і заспідничена). *Україно! Яка в тебе мрія шалена!/ Ти не кліпай очима на мрію чужу* (В букварях ти наряджена і заспідничена). *І бачиш ти із канівського схилу,/ Як новий день над світом устає,/ Як сивий Дніпр свою могутню силу/ По жилах дротяних народу віддає;/ Як береже твої, Тарасе, заповіти/ Сім'я народів, вільна і нова,/ І як, любов'ю партії зігріта,/ Розквітла Україна трудова* (Крізь століття) (с. 821) та ін. Саме такий аспект дасть змогу майбутнім дослідникам мови Симоненкових поезій максимально точно виокремлювати ідіолектні риси творчості митця.

Аналізована праця також є **частотним словником** (індексом): кожен заголовок словникової статті містить кількісну вказівку на частоту вживань у поетичному доробку В.А. Симоненка, наприклад: **а** (188 уживань, с. 4); **дим** (11 уживань, с. 181); **закон** (7 уживань, с. 255); **одридати** (1 вживання, с. 517); **ти** (386 уживань, с. 778); **я** (633 вживання, с. 907) тощо.

«Словник мови поезій Василя Симоненка» має ознаки **глюсарія**, оскільки представляє також і неологічну лексику поетичних творів митця, наприклад, **СРІБНОМОВЕН** (1 вживання), прикметник. *Я із надії будую човен,/ І вже немовби наяву/ З тобою, ніжний, срібномовен,/ По морю радості пливу* (Море радості) (с. 738); **БЕЗПОМІЧНО-КРИЛАТИЙ** (1 вживання), прикметник. Неологізм. *Скорбота матері, і сльози немовляти,/ І задуми безпомічно-крилаті/ Шукають — не знаходять берегів* (Шум полів)

(с. 23); **ШЛЯПСЬКІ** (1 вживання), прикметник. Неологізм. *Всі заволали хором,/ Усі наперобій ділились горем,/ Вклали шляпські болі у слова:/ — У нього ж відсихає голова...* (Дискусія у шафі) (с. 888) та інші. Недоліком аналізованої роботи вважаємо непослідовність наявності ремарки про те, що лексема є оказіональною. Однак словник дає змогу виокремити авторські неологізми, оскільки у структурі словникової статті оказіоналізму не представлено семантики із загальномовного тлумачного словника української мови. Принагідно зазначимо, що автор рецензованого доробку послуговувався лише *Словником української мови в 11 томах*⁵, не враховував здобутки сучасної загальномовної тлумачної української лексикографії, що є абсолютно виправданим, адже творчість Василя Андрійовича Симоненка розвивалася в середині ХХ сторіччя.

Надзвичайно копітко І.М. Баран уклав заголовки словникових статей. Кожне слово, ужите в поетичній творчості В.А. Симоненка, представлено в аналізованому виданні. Лексикограф чітко усвідомив потребу охоплення всіх поезій митця, ідіолект якого обрав предметом дослідження, не пішов шляхом сегментування, вибирання більш відомих чи популярних творів, не зупинився перед значним обсягом текстів і складністю їх одночасного вивчення.

5071 лексему вміщено в таких кількісних результатах: А — 34, Б — 251, В — 346, Г — 224, Г — 3, Д — 348, Е — 11, Є — 11, Ж — 54, З — 417, І — 41, Ї — 6, Й — 1, К — 326, Л — 143, М — 216, Н — 314, О — 200, П — 736, Р — 222, С — 452, Т — 196, У — 138, Ф — 20, Х — 88, Ц — 36, Ч — 91, Ш — 85, Щ — 29, Ю — 5, Я — 27.

Автор також наводить приклади вживання кожної лексеми в конкретних творах В.А. Симоненка, розділяє ці тематичні блоки за особливостями контекстуальних значень, указує на належність слова до стійкої словосполуки, фразеологізму, чим спрощує подальшу роботу дослідників із текстами поета. Кількісно представити слововживання за наповненням кожної літери у словнику можна так: А — 331, Б — 1038, В — 2922, Г — 623, Г — 6, Д — 1319, Е — 15, Є — 22, Ж — 383, З — 1562, І — 1535, Ї — 69, Й — 25, К — 858, Л — 575, М — 1135, Н — 2241, О — 572, П — 1869, Р — 687, С — 1959, Т — 1715, У — 488, Ф — 30, Х — 497, Ц — 206, Ч — 411, Ш — 173, Щ — 481, Ю — 14, Я — 886. Усього І.М. Баран репрезентував 24 647 контекстів слововживань.

Іван Миронович Баран з'ясував і кількісні показники частиномовного послуговування в мові поезій В.А. Симоненка: іменники — 2268 слів, 7001 слововживання; дієслова — 1468 лексем, 4184 слововживання; прикметники — 672 слова, 1910 слововживань; прислівники — 354 лексеми, 1348 слововживань; дієприкметники — 74 слова, 107 слововживань; дієприслівники — 52 лексеми, 57 слововживань; займенники — 46 слів, 3409 слововживань; частки — 32 лексеми, 1206 слововживань; сполучни-

⁵ Словник української мови: в 11 т. (1970—1980). І.К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ: Наукова думка.

ки — 29 слів, 2487 слововживань; прийменники — 28 лексем, 2611 слововживань; числівники — 23 слова, 130 слововживань; вигуки — 14 лексем, 59 слововживань; предикативні слова — 10, 126 слововживань; вставне слово — 1, 12 слововживань. Бачимо, що описове представлення, виконане автором, стосується не тільки самостійних частин мови як основних виразників поетичних конотацій, а й службових, що дає можливість компетентно реалізовувати подальшу роботу лінгвістів із текстами В.А. Симоненка не лише в лексичному, стилістичному, а й у морфологічному, синтаксичному, фонопоетичному аспектах.

Отже, словник мови поетичних творів Василя Андрійовича Симоненка «Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок» — це важлива, змістовна робота, у якій найповніше серед сучасної наукової літератури представлений лінгвістичний склад ідіостилю поета. Загалом словник укладений на високому професійному рівні й стане цінним джерелом для сучасної лінгвостилістики та підґрунтям для подальших робіт із теми мовотворчості класика української літератури В.А. Симоненка.

«Кожен, хто не з примусу, а з власної волі пов'язав свою долю зі словом, вдумливо, сумлінно, з великою любов'ю досліджує цей феномен, намагається осягнути в усіх тонкощах його художню сутність, зрештою опиняється в полоні мови, із якого вже ніколи не вибратися. Цей полон — на все життя — стає солодкою карою й водночас бажаною мукою. Слово вабить до себе мудрих, чутливих, світлих людей, магічно заворює їх і — уже не дає спокою, усякчас спонукає до многотрудності, часто аж надуже виснажливої, але неодмінно з присмаком радості й утіхи»⁶ (с. 3). Наведене слово професора Миколи Івановича Степаненка неабияк точно характеризує постать І.М. Барана і його доробок. Укладений словник позиціонує молодого дослідника не лише як лінгвіста, стиліста, літературознавця, а і як редактора.

Рецензію отримано 28.01.2023

Tetiana Khomych, Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent,
Head of the Department of Ukrainian language and literature
T.H. Shevchenko National University “Chernihiv Colehium”
53 Hetmana Polubotka St., Chernihiv 14013, Ukraine
E-mail: chnpu@chnpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4557-3174>

VASYL SYMONENKO'S POETIC VOCABULARY

Review of the book: Ivan, Baran. (2022). “There are thousands of roads, a million of narrow paths”. *Language dictionary of Vasyl Symonenko's poetry*

Chernihiv: Desna Polygraph. ISBN 978-617-8020-73-6 (in Ukrainian).

⁶ Степаненко М.І. (2013). *Думки вголос і про себе*. Полтава: ПП Шевченко Р.В.